

Marijan Dovič

ZRC SAZU

*Inštitut za slovensko literaturo
in literarne vede*

UDK 069(497.4Vinica):929Župančič O.

»MOJSTER BESEDE« ZA TRETJE TISOČLETJE: NOVA RAZSTAVA V SPOMINSKI HIŠI OTONA ŽUPANČIČA VINICA

Članek po uvodnem premisleku o pisateljskih hišah predstavi najobsežnejši slovenski literarno-muzejski projekt zadnjih let, razstavo *Župančič – mojster besede*, ki je nastala v letih 2014–2015 v okviru celovite obnove Spominske hiše Otona Župančiča Vinica (enota Belokranjskega muzeja Metlika). Avtor nove postavitve je Marijan Dovič, likovno opremo je prispeval arhitekt Jurij Kocuvan, sodeloval je tudi Mestni muzej Ljubljana. Razstava vpeljuje nove prijeme, medije in tehnologije, da bi Župančičevo vsestransko besedno mojstrstvo kar najbolj slikovito približala obiskovalcem. Med odlikami postavitve so sveže zvočne interpretacije Župančičevih pesmi, dokumentarni film, nove fotografske in likovne stvaritve, privlačna avdio- in videooprema ter tematska igrala z ugankami na vrtu pred hišo. Med strokovnimi novostmi so rodovnik, prikaz pesnikove posmrtno kanonizacije in dejstvo, da je razstava dvojezična in s tem prvič dostopna tujcem.

Ključne besede: Oton Župančič, kulturni spomin, pisateljske rojstne hiše, literarni muzeji, spomeniki, kanonizacija

Nekaj uvodnih opazk o pisateljskih hišah na tujem in doma

Hiše, sobe in nasploh fizični prostori, kjer so se sloviti literati rojevali, prebivali ali umirali, od nekdaj neustavljivo privlačijo: poleg grobov in spominskih obeležij zarisujejo temeljne prostorske konture pisateljskih kultov (prim. model kanonizacije kulturnih svetnikov, Dovič 2017: 104–105). Takšna fascinacija z geografskimi lokacijami ima dolgo zgodovino. Antični Grki so nekatere mrtve pesnike, npr. Homerja, Hezioda ali Arhiloha, častili v obliki t. i. herojskih kultov, praviloma osredotočenih na grobove, kjer so zrastle mala svetišča za tipične ritualne daritve. Novoveški model pisateljskega kulta, spredenega okrog fizičnih prostorov, se

začenja s Petrarko (Hendrix 2008a: 22–25), nadaljuje pa mdr. z *bardolatrijo* v »Shakespearjevem Stratfordu«, ki je v drugi polovici 19. stoletja prerasla v resno turistično industrijo (Rosenthal 2008: 34–37). Kmalu po letu 1830 je povsod po Evropi izbruhnila prava komemorativna epidemija: nepregledne množice so se zbirale, da bi slavile izbrane pesnike, pisatelje in umetnike. Trend je povezan z napredujočim kulturnim nacionalizmom, a tudi z drugimi motivi: od lokalnega ponosa (»parazitiranje« na slavi rojaka) in tekmovanja med mesti in regijami za simbolni prestiž do povsem realne ekonomije – turističnih prihodkov, povezanih z nočitvami, gostinstvom, prodajo spominkov ipd. Ime literata je neredko postalo neločljivo povezano z identiteto posameznega kraja – njegov ikonični označevalec.¹

V zbirki študij *Writers' Houses and the Making of Memory*, ki jo je uredil Harald Hendrix, so pisateljske hiše obravnavane z dveh plati – kot »mediji ekspresije in spomina« (Hendrix 2008b: 1). Po eni strani se torej v njih lahko odraža zavesten napor literatov, da že za življenja stilizirajo svoja prebivališča kot nekakšno fizično ekstenzijo svoje literature – znana primera tovrstne »ekspresije« sta Goethejeva hiša v Weimarju (prim. Plachta 2008) ali Scottov fascinantno pravljnični Abbotsford (prim. Rigney 2012). Na drugi strani so hiše »spomina«: večinoma posmrtno muzealizirane odražajo človeško hrepenenje po »materialnem« stiku z občudovanim avtorjem; celo tedaj, ko niso zares »prave« in ne razstavljajo avtentičnih reliktov (mize, pisala, rokopisi; nagačene mačke ali papige), lahko učinkovito delujejo kot medij za kanaliziranje občudovanja do avtorja in njegovih umetnin. In čeprav so časi romantičnega nacionalizma mimo, zanimanje zanje tudi v tretjem tisočletju ne pojenja – nasprotno, v okviru vse bolj intenzivnega »dediščinskega turizma« (*heritage tourism*) ravno število muzejev/hiš, ki so posvečeni eni sami osebi, skokovito raste (Hendrix 2008b: 2).

Kako je s tem v Sloveniji? Panoramski pregled, ki ga dobimo iz zbornika *Slovenska pisateljska pot* (Kozinc 2013), vsekakor kaže na trend rasti v zadnjih desetletjih: bolj ali manj regularno je danes muzejsko urejenih nekaj deset pisateljskih hiš oziroma sob. Pri tem ni mogoče spregledati, da slovenske pisateljske hiše skoraj izključno sodijo v drugi Hendrixov tip – torej »medij spomina«. Primerov, kot je Abbotsford, pri nas z izjemo Tavčarjevega dvorca na Visokem praktično ni: paradigma slovenske pisateljske hiše je pač kmečka hiša, ki jo leta po smrti postulatorji povzdignejo v *lieu de mémoire* (najprej s ploščo, pozneje z muzejem); njena nosilna zgodba je socialni vzpon literata iz kmetijskega v meščanski stan, implikacija trdo življenje na vasi, motivacija ogleda pa značilno etnološka (črne kuhinje, hlevi ipd.). Nekoliko manj jasna je kronološka linija nastajanja literarnih hiš-muzejev: vse kaže, da v veliki večini sodijo šele v drugo polovico 20. stoletja, toda podrobno študijo o tem bi bilo treba še napisati.

¹ Neuradno, npr. »Shakespearjev Stratford«, ali celo uradno: Arquà je od leta 1870 Arquà Petrarca, bolgarsko Orhanie od leta 1934 Botevgrad. Tudi pri nas je Vrba »Prešernova«, Vinica »Župančičeva«, Vrhnika pa – nekoliko manj, a vendarle – »Cankarjeva«.

Kljub živahni zgodovini komemoracije slovenskih pesnikov, ki se vleče od Vodnikove stoletnice 1858 in prve vrhunce doseže ob odkritju kapitalnih ljubljanskih spomenikov Vodniku (1889) in Prešernu (1905), je bil prvi slovenski literarni muzej, Prešernova domačija v Vrbi, uradno odprt šele 21. maja 1939. Ni presenetljivo, da je bil ob iniciatorju projekta Finžgarju drugi slavnostni govornik Oton Župančič: v *Govoru v Vrbi* je novi muzej označil kot »svet hram, kamor bodo romali naši ljudje, da bodo stali zamišljeni in pretreseni na tleh, ki hranijo sledove prvih stopinj največjega slovenskega človeka« (Župančič 1939: 205).

Drugi slovenski literat, ki je dočakal muzealizacijo, je – pričakovano – Ivan Cankar. 12. 12. 1948, ob trideseti obletnici njegove smrti, sta bila na isti dan odprta kar dva miniatura muzeja: literarni muzej na znamenitem vrhniškem »Klancu« in spominska soba na Rožniku, kjer je Cankar živel v letih 1910–1917. V petdesetih letih je sledil nov muzejski val, ki ga je v znatni meri spodbudil literarni zgodovinar Alfonz Gspan. Leta 1951 sta nastali Župančičeva zbirka v Vinici in Gregorčičeva spominska soba v Vrsnem pri Kobaridu (kot hiša-muzej odprta šele leta 1966), istega leta je bil kot spominski park preurejen Prešernov gaj v Kranju, 1954 se je začelo premikati pri Jurčiču na Muljavi, 1956 je sledila adaptacija Aškerčeve domačije v Globokem pri Rimskih Toplicah itn. Če k temu dodamo pozneje urejeni domačiji Miška Kranjca v Veliki Polani in Franceta Bevka v Zakojci pri Cerknem, že lahko govorimo o trdem jedru slovenskih literarnih muzejev; celotno ponudbo pa danes zaokroži nekaj ducatov (novejših) spominskih hiš, sob ali zbirk.²

Župančič v Vinici: kratka zgodovina

Župančičeva rojstna hiša v Vinici je ob Prešernovi in Cankarjevi kmalu dopolnila nosilno os slovenskih literarnih muzejev. Jože Dular (1980: 3), avtor Župančičeve *Vinice*, uvodoma takole vzkligne: »Kot je Vrba za zmerom povezana z imenom Prešerna in Vrhnika s Cankarjem, tako nam Vinica nerazdružno zazveni z imenom Otona Župančiča. Trojni V! Vrba, Vrhnika, Vinica!« Tudi Župančičeve rojstne hiše ne diči avra avtentičnosti: prvotna stavba je namreč pogorela v požaru 1888, a novi lastnik, trgovec Janko Šimunović, jo je kmalu zatem spet postavil (Dular 1980: 12–20). To dejstvo pa ni oviralo ureditve prve spominske zbirke, odprte leta 1951, torej bori dve leti (!) po pesnikovi smrti. Pripravil jo je Alfonz Gspan, pred hišo pa je bilo tedaj odkrito Župančičevo poprsje kiparja Jakoba Savinška (gl. Sliko 1).

Prvotna zbirka, postavljena v dveh manjših sobah, je bila razmeroma skromna. Zato so jo v letih 1976–1978 na pobudo Jožeta Dularja, tedanjega ravnatelja Belokranjskega muzeja, prostorsko razširili in preuredili; vsebinsko jo je zasnoval Joža Mahnič (z arhitektom Juretom Jakličem), literarni zgodovinar, ki je dve desetletji pozneje izpeljal tudi predzadnjo vsebinsko prenovu zbirke (z arhitektom Marjanom Lobodo), dokončano januarja 1998 (Brancelj Bednaršek 1998: 103–104).

² Njihov dopolnjujoči se seznam je v geslu Slovenski literarni muzeji, Wikipedija, prosta enciklopedija. Mnoge od njih nimajo statusa pravih muzejev in so dostopne le v dogovoru z lokalnimi oskrbniki.

Slika 1: Fotografija prve, »Gspanove« postavitve viniške razstave (1951–1976), levo Dremljeva posmrtna maska, pod njo postelja – simbolični primerki »iz časov« pesnikove mladosti (objavljeno z dovoljenjem Belokranjskega muzeja Metlika).

Toda objekt je zaradi dotrajanosti kmalu postal problematičen. Njegova lastnica Občina Črnomelj je na razpisu pridobila sredstva Evropskega sklada za regionalni razvoj, ki jih je večinoma vložila v celostno gradbeno obnovo, del pa jih je namenila za pripravo nove razstave. S tem se je ponudila imenitna priložnost, da na novo premislimo vsebinsko zelo tehtno in (mogoče celo preveč) izčrpno Mahničovo postavitev, neizgledljivo prežeto z duhom akademske slovenistike, in Župančičev literarni muzej nekoliko prilagodimo zahtevam novega tisočletja. V tem duhu je bila v okviru projekta Obnova Spominske hiše Otona Župančiča v letih 2014–2015 zasnovana in postavljena osrednja razstava Župančič – mojster besede. Vodstvo Belokranjskega muzeja Metlika, ki za hišo skrbi po vsebinski plati, in Občine Črnomelj je novo vsebino zaupalo avtorju tega članka, celovito likovno zasnovo je prispeval arhitekt Jurij Kocuvan (Studio 300, Novo mesto), pri pripravi je poleg kustosov Belokranjskega muzeja in izbranih umetnikov sodelovala tudi ustanova, ki hrani večino Župančičeve dediščine – Mestni muzej Ljubljana.³

Za težavno okoliščino se je izkazala skromna bera (avtentičnih) muzealij – materialnih ostalin iz pesnikovih belokranjskih časov namreč praktično ni. Ta problem, ki viniško zbirko pesti od njenih začetkov, je v veliki meri povezan s specifično usodo Župančičeve zapuščine, ki jo želim tu vsaj bežno skicirati. Župančičeva izredno bogata materialna dediščina – med drugim vključuje prek 3000 knjig – je namreč v letih 1949–1984 (kot kulturni spomenik!) ostala kar v pesnikovem ljubljanskem stanovanju na Veselovi ulici 8 (danes Valvasorjeva 8), leta 1984 pa je kot donacija družine prešla pod okrilje ljubljanskega Mestnega muzeja.⁴ Muzej je v letih 1985–2000 v Mahničevi redakciji na ogled postavil Župančičevo spominsko zbirko, zasnovano kot rekonstrukcijo pesnikovega domovanja (postavil jo je arhitekt in scenograf Niko Matul), toda po celoviti prenovi muzejske stavbe v začetku novega

³ Nepogrešljivi muzejski strokovni sodelavki sta bili Andreja Brancelj Bednaršek, direktorica Belokranjskega muzeja Metlika, in Dragica Trobec Zadnik, kustosinja Mestnega muzeja Ljubljana – za prijazno sodelovanje se obema (in še mnogim njunim kolegom in kolegicam) iskreno zahvaljujem.

⁴ Z izjemo večine rokopisov – ti so šli v NUK; podrobneje Mahnič 1985a: 22–25.

Slika 2: Župančičeva spominska zbirka, razstava Mestnega muzeja Ljubljana, danes domuje v Knjižnici Otona Župančiča na Kersnikovi 2 v Ljubljani (fotografija Matevž Paternoster, fotodokumentacija Mestnega muzeja Ljubljana, objavljeno z dovoljenjem).

tisočletja razstave ni obnovil. Po daljšem intermezdu – med njim se je zgodila tudi polemična intervencija javnosti, ki je pogrešala umaknjeno Župančičevo razstavo (Jaklič 2004) – je muzej leta 2008 Župančičevo spominsko zbirko naposled vnovič postavil na ogled, tokrat v Knjižnici Otona Župančiča na Kersnikovi 2 v Ljubljani, v redakciji kustosinje Dragice Trobec Zadnik in arhitekta Zdenka Bračevca (gl. Sliko 2).

Kakor koli že, v Vinico so vedno prihajali – bržkone še to le po zaslugi Mahniča, ki je kot neprekosljivi specialist za Župančiča držal roko tako nad viniško kot nad poznejšo ljubljansko razstavo – le drobci z »bogatinove mize«. ⁵ Nekoliko karikirano: problem viniške zbirke ni toliko, da se je znašla v napačni hiši, temveč mnogo bolj, da je z vidika muzealij že od začetka skoraj prazna. S te plati je torej več kot zadovoljivo, da nam je za novo postavitev od ljubljanske ustanove uspelo dobiti na posodo nekaj zanimivih predmetov, ki bodo v Vinici morda lepše zaživeli. ⁶

Nova viniška razstava, tako kot vse dosedanje, ne temelji na materialnih artefaktih – konec koncev to tudi ni smisel literarnih muzejev. Namesto tega se opira na brezgrajno izročilo Mahničevih postavitvev, po drugi strani pa vpeljuje nove prijeme, medije in tehnologije, da bi Župančičevo vsestransko besedno mojstrstvo kar najbolj slikovito približala različnim tipom obiskovalcev – od otrok, zaključenih skupin pa do vrhunskih poznavalcev in ljubiteljev poezije. Skoraj dosledno je postavljena dvojezično, v slovenščini in v angleščini, in tako prvič dostopna tudi

⁵ Originale, ki so v lasti Belokranjskega muzeja, skorajda lahko štejemo na prste: žepna ura, orglice, svinčnik, kompleta kart, nekaj rokopisov, izvodi z rokopisnimi posvetili, Jakčeva portreta, Bernekerjev kip, Štovičkov relief, Dremljeva posmrtna maska (obstaja več odlitkov).

⁶ V prihodnosti se viniški muzej nemara kaže kot perspektivnejše razstavno okolje od nekoliko nagnjene postavitve Župančičevih muzealij v Knjižnici Otona Župančiča. Ali ne bi torej nekoč vseeno kazalo premisliti o obsežnejši trajni donaciji iz centra na periferijo?

tujcem.⁷ Razstava obiskovalca vodi skozi tri tematske sklope: Otroška poezija in Bela krajina, Župančičev salon, ter Župančič – mojster besede.

Prva soba: Otroška poezija in Bela krajina

Prva soba, v katero stopimo iz sprejemnice, nas uglaši z utripom Bele krajine pesnikovega otroštva, ki je Župančiča globinsko zaznamovala za vse življenje, obenem pa nas uvede v njegovo pesnjenje za otroke, ki mu je ravno tako ostajal zvest praktično do smrti. Župančič se nikdar ni trajno vrnil v rodne kraje, a dežela, »polna svetlobe in blagoglasja«, mu je za vedno ostala v srcu. Njegovo živo zanimanje za Belo krajino, njene ljudi in običaje, se odraža v najrazličnejših oblikah: od spominskih zapisov o mladosti in Belokranjcih, drobnih pesmic in posvetil do lastnoročnih skic za »krosna« (statve). Na levi (»belokranjski«) steni je beseda prepuščena pesniku: tu Župančič opeva skrite koticke sveta svojega otroštva, sočutno opisuje propadanje svojega očeta Franca Župančiča, nekdanj uspešnega dragatuškega trgovca in gostilničarja (Štacunár Andrej, *Dom in svet* 1898), ali pripoveduje o legendarnem »varalu« (Varalo, *Gospodična Cizara*, 1911), s katerim je hudomušni cigan Martin ukanil postavljaškega semiškega dekana. Sem in tja spregovorijo tudi Župančičevi bližnji, ki se spominjajo pesnikovega poletnega pešačenja iz daljnega Novega mesta, pa prijateljica Lili Novy, ki ji je Župančič pravil o kozlu na dragatuški strehi (Mahnič 2004). »Spregovori« tudi pesnikova roka – od redkih originalnih rokopisov, ki jih ima viniška zbirka, so izpostavljeni trije: *Da li grem ovod prav v Vinico?*, *Devet, deset let te že nisem videl* (oba okrog 1914) ter dragocena črtica *Nagel pogled v preteklost* (1932, natisnjena v reviji *Kresnice*), v kateri se kot v filmu nizajo prizori iz Župančičeve mladosti in izostreni opisi belokranjskih posebnosti.

Slika 3: Borut Peterlin, Kolpa pri Vinici, iz fotografske serije »Župančičeva Bela krajina«, mokri kolodij na steklu, 2015 (objavljeno z dovoljenjem avtorja in Belokranjskega muzeja Metlika).

Duh pesnikove »skrivnostne zibke«, kot Župančič v priložnostni rokopisni pesmi imenuje Belo krajino, je skušal v prizmo objektiva ujeti fotograf Borut Peterlin, ki

⁷ Avtorica novih pesniških prevodov je Nada Grošelj, spremna besedila pa je prevedla Tadeja Dovič.

se je odpravil na vizualno raziskovanje krajev Župančičeve mladosti – Dragatuša, Vinice in doline reke Kolpe. Pri izdelavi serije Župančičeva Bela krajina je uporabil virtuozi moki kolodij na steklu oz. ambrotipijo, pionirsko fotografsko tehniko iz leta 1851, ki je razcvet doživljala v drugi polovici 19. stoletja, torej v času Župančičeve mladosti (gl. Slika 3). Tako je obiskovalcem na svojski način približal enkratne, čudovite kraje, ki jih, kot pravi pesnik v legendi *Pokopališče sv. Barbare*, ne pozabi, »kdor se svetlobe njih je nasesal« (Župančič 1957 [ZD II]: 217).

Vitrina pod oknom predstavi otroško poezijo: originalne natise, izdaje in ponatise Župančičevih otroških pesmi – od prvih otroških pesmi iz leta 1894, *Pesmi nagajivke o »zimi beli«* (1895) in prve otroške zbirke *Pisanice* (1900), do zbirke *Sto ugank* (1915) in *Cicibana* (1915), ki je morda še danes najbolj znana in priljubljena knjižica izvirnih slovenskih otroških pesmi. Na levem robu vitrine je vgrajena tablica, občutljiva na dotik, in slušalke, s katerimi je mogoče poslušati pesmi *Na Jurjevo* (iz *Pisanic*) in *Ciciban – Cicifuj* (iz *Cicibana*). *Cicibana* interpretira dramski igralec Branko Jordan, pri pesmi *Na Jurjevo* pa glas igralca dopolnjuje nova, izvirna glasba Godalnega kvarteta Corcoras (gl. Sliki 4 in 5).⁸

Sliki 4 in 5: Zaslon ob vitrini v sobi *Otroška poezija in Bela krajina*, kjer si je mogoče za poslušanje izbrati dve Župančičevi otroški pesmi (levo): ob izbiri pesmi *Na Jurjevo* se sproži predvajalnik, na zaslonu pa se prikažejo metapodatki (desno). Podobno so urejeni tudi predvajalniki ob petih vitrinah v tretji sobi (objavljeno z dovoljenjem Belokranjskega muzeja Metlika).

⁸ Godalni kvartet Corcoras sestavljajo Pija Vidmar (violina), Jera Rot (violina), Marijan Dovič (viola) in Ana Arh (violončelo). Avtor glasbe je Marijan Dovič, aranžmaje je prispeval kvartet. Posnetki so nastali v Kozinovi dvorani Glasbene šole Marjana Kozine Novo mesto 3. julija 2015; snemal je Miha Arnuš.

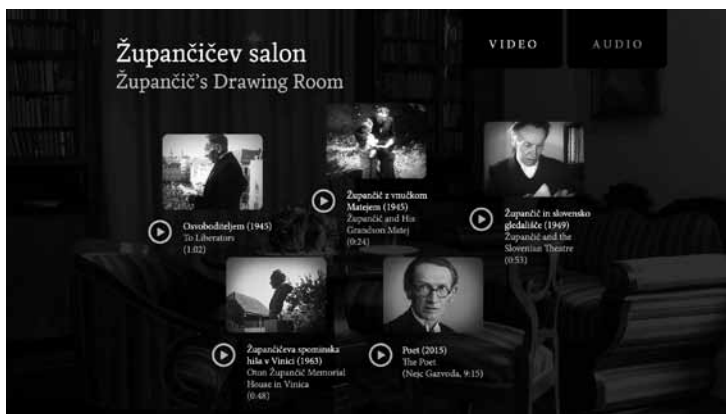
Slika 6: Polona Pačnik, nova ilustracija priljubljene *Lenke*, 2015 (objavljeno z dovoljenjem avtorice in Belokranjskega muzeja Metlika).

Na panojih na desni strani najdemo *Palčke Poljance* (1907), *Lahkih nog naokrog* (1912), *Pokonci izpod korenin* (1927), antologijo *Mehurčki in petdeset ugank* (1980) in rokopisne osnutke za nedokončano *Abecedo na polju in gozdu* (izšla šele 1986). Otroške obiskovalce še posebej pritegne mladostna pesmica Želje belokranjskega dečka z veliko ilustracijo, popestrena z etnografsko opremo, a tudi pesmice *Lenka*, *Ples kralja Matjaža*, *Pesem nagajivka* – vse tudi v novem angleškem prevodu Nade Grošelj in z ilustracijami Polone Pačnik (gl. Slika 6). Podoba Župančiča za otroke dopolnijo *Cicibanove uganke*, otroški igralni kotiček z mizico v prvem nadstropju hiše, kamor so umeščena različna risarska orodja, listi iz pobarvanke *Petindvajset ugank* (črno-bele ilustracije je prispevala Polona Pačnik), žig oz. »ekslibrisa« za igro-žigosanje ter kviz o Župančiču. Na panoju v kotičku so še dodatne ugankarske igrice z dviznimi ploščicami: na ploščici so zapisana besedila ugank, pod njimi pa (ilustrirane) rešitve; kot zanimivost je na ta način prikazan tudi (edini znani) Župančičev rebus (»Jajce več kot puta ve«).

Druga soba: Župančičev salon

Interier druge sobe je urejen kot udoben meščanski salon z omarami, komodo, naslonjači in mizico ter velikim zaslonom na dotik. V Župančičevem salonu si obiskovalec ogleda izbor dragocenih predmetov iz Župančičeve zapuščine, se poda na virtualni sprehod po pesnikovi domači knjižnici, občuduje originale in reprodukcije portretov, ki so jih ustvarili znani slovenski likovni umetniki, ter presenečen spozna, da je Župančič tudi sam dolga leta risal in slikal. Lahko pa se le namesti v udoben naslonjač, vzame v roke knjigo iz Župančičeve knjižne zbirke ali si na zaslonskem meniju predvaja katerega izmed zvočnih in videoposnetkov.

Zven Župančičevega glasu je ohranjen na treh zvočnih posnetkih iz arhivov Radia Slovenija: nagovor *Osvoboditeljem* na Kongresnem trgu 10. maja 1945, recitacija Prešernove *Zdravljice* na proslavi februarja 1946 v ljubljanski Operi ter interpretacija

Slika 7: Videovsebine, ki so na voljo na velikem zaslonu na dotik Župančičevega salona (objavljeno z dovoljenjem Belokranjskega muzeja Metlika).

pesnikove lastne pesmi *Kar je kovina* iz leta 1948. Poleg teh je na kakovostni avdioopremi prek zaslona na dotik mogoče predvajati tudi dvanajst novih zvočnih interpretacij Župančičevih pesmi – tistih, ki so sicer dostopne v vitrinah s slušalkami.⁹

Posebej zamudna je bila priprava video materialov, ki jih je bilo treba izbrskati iz drobovij arhiva osrednje slovenske medijske hiše.¹⁰ Za zaslon na dotik smo pripravili štiri kratke videoizseke, v katerih nastopa pesnik – in sicer zgodovinski nagovor *Osvoboditeljem* (1:02, 1945), igriv posnetek Župančič z vnučkom Matejem (0:24, 1945), izsek iz oddaje Župančič in slovensko gledališče (0:53, 1949) in skoraj po naključju odkrito dragoceno kratko sekvenco Župančičeva spominska hiša v Vinici, ki prikazuje najstarejšo postavitev viniške raziskave (0:48, 1963). Poleg originalnih posnetkov je mogoče predvajati tudi kratki film *Poet* (9:15, 2015), ki je nastal prav za to razstavo na podlagi pridobljenega videogradiva po originalnem scenariju pisatelja in režiserja Nejca Gazvode in je za skupine na voljo tudi v kletnem kinu (gl. Sliko 7).¹¹

⁹ Izbrani sta bili dve otroški pesmi in po dve pesmi iz vsake od petih Župančičevih pesniških zbirk. Prva na predvajalniku je vedno posneta v interpretaciji Branka Jordana in Godalnega kvarteta Corcoras, druga pa brez glasbe, in sicer: Na Jurjevo, Ciciban – Cicifuj (*Pisanice*, 1900/*Ciciban*, 1915), Ti skrivnostni moj cvet, Kako je poln kristjanov temni hram! (*Čaša opojnosti*, 1899), Kresovale tri devojke, Ob Kvarneru (*Čez plan*, 1904), Tiho prihaja mrak, odlomek iz Dume (*Samogovori*, 1908), Žebljarska, Otroci molijo (*V zarje Vidove*, 1920), Veš, poet, svoj dolg?, Nekoč (*Zimzelen pod snegom*, 1945).

¹⁰ Najstarejše videoposnetke, na katerih se pojavi Župančič, je napravil Božidar Jakac, a žal nismo mogli doseči dogovora z imetniki pravic in jih vključiti v razstavo. Za pomoč pri videu se iskreno zahvaljujem Jožici Hafner iz arhiva RTV Slovenija.

¹¹ V kinu so poleg Gazvodovega *Poeta* na voljo tudi drugi filmi iz arhiva RTV: dokumentarni film *Oton Župančič* (1950, 16'), oddaja *Veš, poet, svoj dolg?* (1968, 52'), otroška oddaja *Uganke Otona Župančiča* (1969, 15') in *Veronika Deseniška* v izvedbi Slovenskega stalnega gledališča Trst (1978, 122').

V salonu desno od zaslona stoji večja knjižna omara, Župančičeva knjižna zbirka. Njeno snovanje je vodila želja, da temeljna Župančičeva dela in dela o njem obiskovalcem ponudimo v prosto dostopni obliki, ne le pod vitrinami. Med knjigami najdemo poezijo, antologije, knjige, ki jih je pesnik prevedel v slovenščino, dvanajstero knjig kanoničnih *Zbranih del*, prevode Župančiča v tuje jezike ter dela, ki so jih o njem pisali drugi. (Redkejšje originalne izdaje, ki jih ni bilo mogoče dati v prosto rabo, si je mogoče ogledati v naslednji sobi.) V zaprti del omare smo umestili nekaj originalnih predmetov, ki jih ima v posesti Belokranjski muzej ali pa jih je za razstavo posodil Mestni muzej Ljubljana: igralne karte, nekaj listin in tiskovin, manšetni gumbi, značke, etui, kipec, svilene rute, očala z etuijem, zadnji svinčnik, žepna ura, razglednice in nekaj listin. Ob omari je v obliki manjšega samostojnega zaslona na dotik na voljo še ena opazna pridobitev nove razstave – aplikacija Župančičeva domača knjižnica, s katero se je mogoče podati na virtualni sprehod po Župančičevi edinstveni zasebni knjižnici in se prepričati o njegovi kozmopolitski širini.¹²

Interier salona poleg Župančičevega lesenega vojaškega kovčka z začetka 20. stoletja krasijo originalne likovne upodobitve pesnika: karikatura Hinka Smrekarja (1925, tuš), bronasti reliefni portret Vladimirja Štovička (okrog 1945), originala Božidarja Jakca (portret iz 1947, rjava kreda, in upodobitev Župančiča na mrtvaškem odru iz 1949, jedkanica); k zbirki je dodan tudi nov pesnikov portret Polone Pačnik (2015). Na stenah je nekaj originalnih rokopisov, grafiki Elka Justina ter reprodukcije pomembnih odlikovanj, ki jih v izvorniku hrani NUK: med številnimi smo izbrali francosko legijo časti (1923), diplomu ob sprejemu v AZU (1938) in dekret o podelitvi naziva »ljudski umetnik« (1948).

Marsikaterega obiskovalca utegne prijetno presenetiti podatek, da je Župančič tudi sam risal in slikal; z likovno umetnostjo se je ljubiteljsko ukvarjal skoraj vse življenje. V beležnice, skicirke in celo knjige je risal v različnih tehnikah: najpogosteje je uporabljal svinčnik (grafit) in pero s črnilom ali s tušem, rad pa je slikal tudi akvarele in paste. Med motivi so ljubljanske vedute (grad, Robbov vodnjak s stolnico, gostilna Figovec), krajine iz Loške doline, večinoma nastale v tridesetih letih 20. stoletja (gradič v Koči vasi, ostrnice, drevesa), Bled, Barbat na Rabu in drugi kraji, kamor je potoval, a tudi tihožitja, interierji in avtoportreti. Mestni muzej Ljubljana hrani obsežno Župančičevo likovno zapuščino, ki doslej še ni bila strokovno ovrednotena in predstavljena javnosti. Na stene viniškega »salona« smo umestili tri izposojene Župančičeve originale – *Avtoportret* (okrog 1930, perorisba), *Med ostrnicami* (okrog 1933, tuš) in nedatirano *Blejsko jezero z otokom*, poleg tega pa še kolaž reprodukcij drugih risb iz prve polovice 20. stoletja v različnih tehnikah, ki prikažejo Župančiča kot vsestranskega amaterskega likovnika.

¹² Skrben bibliografski popis so pripravili v Mestnem muzeju Ljubljana, Dragica Trobec Zadnik pa nam je podatkovno bazo ljubeznivo prepustila v nadaljnjo redakcijo. Več o Župančičevi knjižnici gl. v Trobec Zadnik in Trajkovski (2015). Aplikacijo, ki je urejena po priimkih avtorjev knjig (prikaže avtorja, naslov, kraj in leto izida; dela je mogoče filtrirati tudi po jezikih), smo pripravili v sodelovanju z metliškim podjetjem Partner – programerja Samom in Gregorjem Prevalškom.

Tretja soba: Župančič – mojster besede

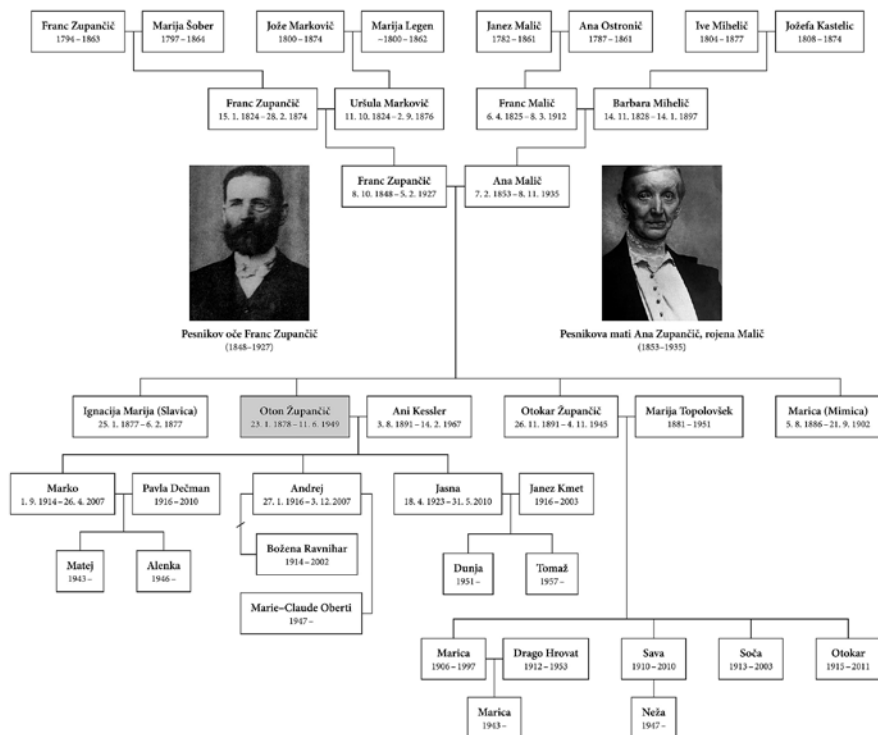
Osrednja muzejska soba predstavlja Župančiča kot umetnika – vele mojstra slovenske pesniške besede. Organizacijo prostora v njej določa pet talnih vitrin, od katerih vsaka predstavi po eno izmed petih Župančičevih samostojnih zbirk za odrasle: *Čaša opojnosti* (1899), *Čez plan* (1904), *Samogovori* (1908), *V zarje Vidove* (1920) in *Zimzelen pod snegom* (1945); kronološko si v prostoru sledijo od leve proti desni. Vsaka zbirka je predstavljena z originalnimi tiskmi, (skeniranimi) rokopisi, izjavami, dokumenti in kritičnimi odzivi ter pospremljena s pojasnili v slovenščini in angleščini. Intimnejšo izkušnjo dveh Župančičevih pesmi iz vsake zbirke pa omogočajo predvajalniki s slušalkami.

Poleg talnih vitrin je v sobi še visoka vitrina, v kateri so pomembne publikacije, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v prosto dostopni nabor. Med njimi so *Mlada pota* (1920/1921), tragedija *Veronika Deseniška* (1924), Župančičevo osrednje dramsko delo, ki je sprožilo nenavadno ostro polemiko, zgodnja izdaja *Del Otona Župančiča* (1936–1950) in antologije. Predstavljeni so faksimili in bibliofilske izdaje ter številni prevodi v tuje jezike. Župančičeva dela sodijo med najbolj prevajana v slovenski literaturi: kot izkazuje bibliografija Franceta Dobrovoljca v zborniku *Oton Župančič v prevodih* (Moder 1980: 148–225), so bila od začetka 20. stoletja do leta 1980 prevedena v dvaindvajset evropskih jezikov. Župančič za življenja ni dočakal le ponatisov, antologij in prevodov, temveč tudi biografske monografije, celo v tujih jezikih: med njimi so italijanska *Ottone Župančič* Artura Cronie (Rim, 1928), *Jubilejni zbornik za petdesetletnico Otona Župančiča* (1928, ur. Fran Albreht), francoska *Oton Joupantchitch, poète slovène* Luciena Tesnière (Pariz, 1931) in *Oton Župančič* Josipa Vidmarja (1934).

Še impresivnejši je korpus Župančičevih knjižnih prevodov klasikov svetovne književnosti v slovenščino. Še danes trdno stoji Mahničeva ugotovitev, da »Župančič ni le začetnik leposlovnega prevajanja iz izvirkov, temveč je po svojih umetniških dosežkih nesporno tudi prvi vrhunski prevajalec pri nas« (Mahnič 1998: 260). Župančič je zapustil orjaški prevajalski opus: največ je prevajal angleške, francoske, nemške, ruske, italijanske in španske avtorje. Njegovo prevodno delo je komajda mogoče ustrezno predstaviti s hrbitišči debelih knjig, postavljenih drugo ob drugo – še najbolj se vpogledu v dih jemajočo celoto približamo s pomočjo bibliografije Janka Modra, ki si jo je mogoče ogledati v posebni knjižici ob vitrini s prevodi.

Vzporedno z vitrinami, ki obiskovalca vodijo skozi pet zbirk in druga središčna dela, je na stenskih panojih prikazana Župančičeva umetniška in življenjska pot. Pripoved ravno tako krožno poteka od leve proti desni in se časovno približno ujema z razporeditvijo zbirk. Del panojev faktografsko prikaže ključne momente Župančičevega življenja in kariere.¹³ Suhoparno podobo, ki jo daje kronologija v

¹³ Dogodki so razporejeni v pet etap: I. Od otroštva do *Čaše opojnosti* (1878–1899), II. Od *Pisanic* do poroke z Ani Kessler (1900–1913), III. Od *Cicibana* do afere »Adamič« (1914–1932), IV. Od »Ostrnic« do smrti (1933–1949) in V. Po smrti (1949–).

Slika 8: Novi rodovnik Otona Župančiča, izdelan na podlagi raziskav pesnikove vnukinje Alenke Župančič (objavljeno z dovoljenjem Belokranjskega muzeja Metlika).

letnicah, dopolnijo vizualno razgibani panoji – ti Župančiča predstavijo kot umetnika, intelektualca, kulturnega in političnega veljaka, po drugi strani pa plastično orišejo njegovo zasebno in družinsko življenje.¹⁴ V strokovnem pogledu so podatki, ki jih prikazuje tretja soba, večidel kompilacija znanja, ki so ga doslej o Župančiču nagrmadile generacije slovenistov – z izjemo dveh drobnih inovacij. Ena izmed njiju je pesnikov izpopolnjeni rodovnik (gl. Sliko 8).

Z Župančičevo biografijo so se ukvarjali številni literarni zgodovinarji in drugi raziskovalci, zato je odsotnost dobrega rodovniškega prikaza kar nekoliko presenetljiva – celo podrobni prikaz Evgena Lovšina v knjigi *Rod in mladost Otona Župančiča* namreč skoraj povsem zanemari očetovo vejo rodbine, izhajajočo iz okolice Dolenjskih Toplic (Lovšin 1975: 224–225). Za novo postavitev smo izdelali nov, izpopolnjen rodovnik, ki je nastal na podlagi podrobnih arhivskih raziskav pesnikove vnukinje Alenke Župančič in je tu prvič objavljen v tiskani obliki. Posebej velja opozoriti na dejstvo, da Oton ni bil prvi otrok Župančičevih: leto pred njim je bila namreč v Dragatušu (sic!) rojena Slavica, krščena Ignacija

¹⁴ Zahvaljujem se pesnikovi vnukinji Alenki Župančič, ki mi je prijazno razgrnila družinski arhiv in na ta način omogočila vključitev nekaterih fotografij, ki javnosti doslej niso bile znane.

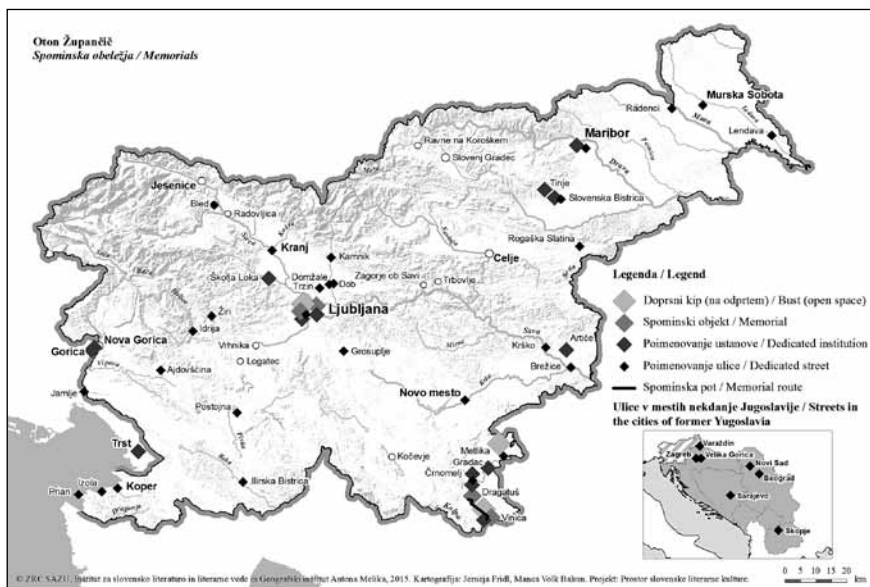
Marija, ki je živela le dvanajst dni. Literarni zgodovinarji, ki so Župančiča praviloma šteli za prvorojenca, kot prvi kraj bivanja mlade družine pa navajali Vinico, so se torej motili. Na obe zmoti, ki sta se neskončno reciklirali v pesnikovih biografijah, je prepričljivo opozorila ravno pesnikova vnukinja (Župančič 2015).

Na panojih zatem sledimo pesnikovem belokranjskemu otroštvu, nadaljujemo po poti šolanja v Novo mesto in Ljubljano, kjer se je rojevala slovenska moderna, na dekadentni Dunaj, kjer je Župančič s Cankarjem zahajal v sloviti literarni klub, pa na vojaščino v Eggenberg pri Gradcu ter zatem med mlade bavarske plemiče, ki jim je bil v letih 1904–1909 domači učitelj. S pesnikom se vrnemo nazaj v Slovenijo, kjer se je hitro uveljavil kot vodilni pesnik svoje generacije in leta 1917 v *Ljubljanskem zvonu* z mojstrskim kratkim esejem *Ritem in metrum* obračunal z načeli mehanistične metrike. Podoživljamo pieteto njegovega romana v Shakespearjev Stratford, spoznamo njegov odnos do problematike izseljevanja v ZDA in Kanado in zlasti razvpiti esej *Adamič in slovenstvo* (1932) – pogumno intervencijo v nacionalistični diskurz, v kateri je Župančič razgrnil svoj kozmopolitski koncept jezika/naroda, s tem pa sprožil ostre kritike, ki so vodile v njegov začasni umik iz javnosti.

Župančič za razliko od večine ikoničnih figur slovenske literature (Prešeren, Levstik, Cankar, Kette, Murn, Kosovel ...) še zdaleč ni bil stereotipna žrtev kakšne »Prešernovske strukture« – nasprotno, lahko bi rekli, da je pri nas vpeljal vzorec uspešne, ugledne pisateljske kariere. Njegovo življenje je zlasti v zadnjem desetletju dobilo izrazitejšo politično dimenzijo. Čeprav dotlej ni veljal za izrazitega levičarja, je že 6. 9. 1941, na začetku druge svetovne vojne, v ilegalnem vestniku OF *Slovenski poročevalec* anonimno objavil bojevito pesem *Pojte za menoj!* (pozneje bolj znano kot *Veš, poet, svoj dolg?*), ki je postala ena od himen partizanskega odpora (Mahnič 1985b: 10–11). Po vojni se je kot izjemna kulturna in moralna avtoriteta z velikim žarom vključil v gradnjo nove, socialistične prihodnosti.¹⁵ Že ob poznih jubilejih so mu v tisku namenjali celotne naslovne strani, ob njegovi smrti pa so se mediji odzvali z danes nepojmljivo zavzetostjo. Pesnikov izjemni ugled se je naposled manifestiral na pogrebu 14. 6. 1949: slovesnosti z žalnim sprevedom se je poleg slovenske politične in kulturniške elite ter delegacij iz Jugoslavije in tujine – po oceni *Ljudske pravice* – udeležilo kar 25.000 ljudi.

Razstavo sklene prikaz Župančičeve posmrtni kanonizacije, ki je bila doslej slabše raziskana: odpiranje muzejev, odkrivanje spomenikov (po Savinškovem leta 1951 je bil pred metliškim gradom leta 1978 odkrit doprski kip Zdenka Kalina, v Ljubljani na Dalmatinovi 1 pa leta 1994 doprski kip Jirija Bezlaja) in kanonična izdaja opusa v dvanajstih knjigah *Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev* (1956–1992,

¹⁵ V zvezi z Župančičevim angažmajem in odnosom do NOB so se v zadnjih letih pojavljale hude manipulacije, zlasti v zvezi s pesmijo *Zlato jabolko* (za pregled prim. Repe 2016). Pred kratkim je Župančič vnovič pristal v žarišču političnih prerekaj ob problematični uporabi prve kitice pesmi *Domovina je ena*, sicer namenjene za Grobnico narodnih herojev (1949; Župančič in Župančič 2014), na Spomeniku žrtvam vseh vojn (2017).

Slika 9: Kartografski prikaz Župančičevih spominskih obeležij, ZRC SAZU, 2015; izdelali sta ga Manca Volk Bahun in Jerneja Fridl (objavljeno z dovoljenjem ZRC SAZU).

ur. Josip Vidmar, Dušan Pirjevec in Joža Mahnič). Omembo si vsekakor zasluži kartografski prikaz Župančičevih spominskih obeležij, poleg rodovnika še ena opazna noviteta te razstave (gl. Sliko 9). Nedavna raziskava *Prostor slovenske literarne kulture* je pokazala, da Župančič sledi rekorderjema Prešernu (134 enot) in Cankarju (102 enoti) tudi po številu spominskih obeležij (zabeležili smo 50 enot – od doprsnih kipov do ustanov in številnih ulic; prim. Dovič 2016: 187). Kot kaže karta, so v duhu bratstva in enotnosti po drugi svetovni vojni tudi mnoga mesta v tedanji Jugoslaviji dobila Župančičevo ulico; nekaj Župančičevih enot se nahaja še v zamejstvu, doprсни spomenik pa najdemo celo v Avstraliji.

Za konec

Razstava o Župančiču ni edina razstava viniške hiše. Ob prenovi je namreč nastala tudi manjša razstava *Vinica – stoletja ob reki Kolpi*, ki so jo zasnovali Janez Weiss (Mestna muzejska zbirka Črnomelj) ter Anita Matkovič in Andreja Brancelj Bednaršek (Belokranjski muzej Metlika), že od junija 2011 pa v prvem nadstropju hiše stoji razstava *Zaslužni Belokranjci* Andreje Brancelj Bednaršek. Obnovljena muzejska hiša s tremi pretehtanimi razstavnimi sklopi, ki je bila v novi podobi za javnost svečano odprta 11. novembra 2015, se na ta način predstavlja z vsebinsko zaokroženo, predvsem pa modernejšo podobo, privlačno za zelo različne kategorije obiskovalcev (gl. Sliko 10).

Slika 10: Nova podoba osrednje viniške muzejske sobe, posvečene Župančičevi pesniški umetnosti (fotografija Branko Babič, objavljeno z dovoljenjem Belokranjskega muzeja Metlika).

Veliki pesnik in prevajalec seveda ohranja središčno mesto v »svoji« spominski hiši. Njena nova vsebina skuša najbolj živo pritegniti zlasti otroke, ki jim je namenjena mnogo večja pozornost kot doslej: v tem smislu so oblikovani kletni kino, kjer se predvaja *Poet* Nejca Gazvode, privlačni predvajalniki za zvok in video (slušalke, zasloni), kotichek Cicibanove uganke, še posebej pa tematska igrala na Župančičevem vrtu za hišo. Poleg gugalnic z ilustriranimi motivi Župančičevih otroških pesmi (kokotichek iz Lenke, konjiček, Kraljevič Marko, Ljutica Bogdan) ter pitnika s Cicibanom in ptičko je tu središčni objekt vsekakor didaktični čebelnjak – oblikovan kot tipično slovenski, le nekoliko pomanjšan – z dvanajstimi ugankami: na dviznih ploščicah je besedilo, za njimi pa so skrite barvito ilustrirane rešitve.

Mojster besede je v mali Vinici zaživel v novi redakciji, za katero upamo, da se bo izkazala primerna za novo tisočletje. Naj od tod še dolgo nagovarja vse, ki se jih je – nemara že v najzgodnejših letih (z *Mehurčki*, *Lenko*, »zimo belo«, nabritimi ugankami) – dotaknila Župančičeva čarobna pesniška umetnost.

Literatura

Brancelj Bednaršek, Andreja, 1998. Dve prenovljeni stalni razstavi Belokranjskega muzeja. *Argo* 41/1–2. 103–105.

Dovič, Marijan, 2016. Prostor spomina: spominska obeležja slovenske literarne kulture. Juvan, Marko (ur.): *Prostori slovenske književnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU. 181–205.

Dovič, Marijan, 2017. *Prešeren po Prešernu. Kanonizacija slovenskega nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: LUD Literatura.

- Dular, Jože, 1980. *Župančičeva Vinica*. Maribor: Obzorja, 1980.
- Hendrix, Harald, 2008a. The Early Modern Invention of Literary Tourism: Petrarch's Houses in France and Italy. Hendrix, Harald (ur.): *Writers' Houses and the Making of Memory*. New York: Routledge. 15–30.
- Hendrix, Harald, 2008b. Writers' Houses as Media of Expression and Remembrance. Hendrix, Harald (ur.): *Writers' Houses and the Making of Memory*. New York: Routledge. 1–11.
- Jaklič, Tanja, 2004. Sodi Župančič v muzejski depo? *Delo* 122 (27. maj).
- Kozinc, Željko (ur.), 2013. *Slovenska pisateljska pot. Vodnik po domovanjih 106 pesnikov in pisateljev*. Radovljica: Didakta.
- Lovšin, Evgen, 1975. *Rod in mladost Otona Župančiča*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Mahnič, Joža, 1985a. *Župančičeva spominska zbirka – Mestni muzej Ljubljana*. Maribor: Obzorja.
- Mahnič, Joža, 1985b. Župančičevo sodelovanje in objave v NOB. *Jezik in slovstvo* 31/1. 10–14.
- Mahnič, Joža, 1998. *Oton Župančič: ustvarjanje, razvoj, recepcija*. Ljubljana: DZS.
- Mahnič, Joža (ur.), 2004. *Pripovedi o Župančiču in pomenki z njim*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Moder, Janko (ur.), 1980. *Oton Župančič v prevodih*. Koper: Lipa.
- Plachta, Bodo, 2008. Remembrance and Revision: Goethe's Houses in Weimar and Frankfurt. Hendrix, Harald (ur.): *Writers' Houses and the Making of Memory*. New York: Routledge. 45–60.
- Repe, Božo, 2016. Manipulacije s partizanskim pesnikom. *Mladina* 33, 19. avgusta.
- Rigney, Ann, 2012. *The Afterlives of Walter Scott. Memory on the Move*. Oxford: Oxford University Press.
- Rosenthal, Michael, 2008. Shakespeare's Birthplace in Stratford: Bardolatry Reconsidered. Hendrix, Harald (ur.): *Writers' Houses and the Making of Memory*. New York: Routledge. 31–44.
- Trobec Zadnik, Dragica, in Trajkovski, Nataša, 2015. Župančičeva zapuščina in njegova osebna knjižnica. *Knjižnica* 59/3. 105–120.
- Župančič, Matej, in Župančič, Alenka, 2014. Edo Mihevc in Oton Župančič: Nastanek in usoda pesmi Domovina je ena. *Zbornik za umetnostno zgodovino*. 221–231.
- Župančič, Alenka, 2015. Slavica (Ignacija), prezrta sestra Otona Župančiča. *Kronika* 63/2. 287–292.
- Župančič, Oton, 1939. Govor v Vrbi. *Dom in svet* 59/4. 205–207.
- Župančič, Oton, 1956–1992. *Zbrano delo I–XII*. Ljubljana: DZS.